

Učedník už není mučedník. Příprava mládeže pro dělnická povolání a pozdněsocialistická stabilita jako generační problém.

Filip Keller

KEY WORDS:

Czechoslovakia — State Socialism — Working Class — Youth — Schooling

Psaní soudobých dějin skýtá vzhledem k jejich minimálnímu časovému odstupu od žité současnosti jistá úskalí.¹ Předně zde konstrukce minulosti a její interpretace přestávají být výlučně historickou disciplínou. Jen stěží se totiž vyhnou konfrontaci s (jakkoliv zatíženou) živou pamětí přímých účastníků zkoumaných dějů. V případě společenských zlomů se pak soudobé dějiny navíc chtě nechtě stávají součástí širšího procesu následného vypořádávání se s „minulostí“ a kromě vlastního předmětu bádání se tak nutně vyslovují rovněž k legitimitě idejí a hodnot, na nichž staví nově se utvářející společenský řád. Je nasnadě, že obojí dodává již beztak vzrušeným historickým debatám ještě více polemický náboj. Platí to i pro české soudobé dějiny zabývající se komunistickou diktaturou, a obzvlášť pro výzkum tzv. normalizace, kde měla podle některých vyjádření živá paměť v důsledku úzkých vazeb někdejšího disentu na aktéry polistopadové politiky a vědy dokonce hrozit stíráním hranice mezi historickou vědou a osobní zkušeností.²

Samozřejmě to neznamená, že bychom snad kvůli těmto úskalím měli nebo chtěli na výzkum komunistické minulosti rezignovat. Přesvědčivým dokladem je nakonec i sama polistopadová historiografická produkce. V jejím rámci se pro konceptualizaci dějin komunistické diktatury postupně objevily a diskutují především dva přístupy. Ten první, totalitně-, případně totalitárněhistorický, chápe komunistické panství v první řadě jako politický projekt, jehož cílem bylo „totalitní“ ovládnutí společnosti.³ Od toho se pak odvozuje nutnost zkoumat především komunistickou moc a mechanismy jejího působení. Pro totalitněhistorické pojetí je zde určující vyloučení poli-

1 Tento výstup vznikl v rámci zastřešujícího projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2017-260422 řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

2 Viz Markéta Spiritova, *Hexenjagd in der Tschechoslowakei: Intellektuelle zwischen Prager Frühling und dem Ende des Kommunismus*, Köln — Weimar — Wien 2010, S. 17.

3 K různým pohledům na „totalitu“ komunistické diktatury viz Jan Dobeš, Miloš Havelka, Bianca Hoenigová, Jan Holzer, Bedřich Loewenstein, Jiří Koubek, Jan Pauer, Petr Pithart, Dieter Segert, Clemens Vollnhals, Marína Zavacká, Milan Znoj a jejich příspěvky k otázce „Existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu?“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, No. 4, pp. 607–733.

tické soutěže, ideologický monopol, administrativně řízené zestátněné hospodářství a použití represivních složek. Skrze jejich výzkum jsou pak dokumentovány různé formy násilí a útlaku komunistického režimu, jeho odpůrci a oběti. Druhý, sociálně- či kulturněhistorický, vychází z teoretických konceptů, které „totalně“ ovládnuté a kontrolované společnosti přiznávají určitou míru subjektivity a komunistickou moc chápou jako výsledek (nerovné) interakce mezi mocenskými nároky stranické a vládní elity a vlastními očekáváním a zájmy „obyčejných“ lidí.⁴ V centru pozornosti pak stojí každodennost, sociální praxe a jazyk, popřípadě další symbolické formy, v nichž se analyzují strategie prosazení těchto zájmů a osvojení mocenských nároků prostřednictvím svébytných významů, které jim lidé připisovali.

Kontroverze, v nichž na jedné straně sociálně- či kulturněhistoričtí „revizionisté“ odmítali totalitněhistorické pojetí kvůli jeho příliš úzkému a schematickému („zlý“ režim, jeho odpůrci, „mlčící“ většina apod.) zaměřením na politickou moc a represii, zatímco jeho zastánci vyčítali „revizionistům“ naopak jejich relativizaci a přehlížení,⁵ zdá se, pozvolna utichají.⁶ Co zůstává, je mezi jiným i potřeba nějak uchopit a vysvětlit specifickou dynamiku státněsocialistické společnosti, vyznačující se poměrně dlouhou stabilitou normalizačního období a posléze rychlým pádem komunistické moci v posledních měsících roku 1989. Teze o „nové společenské smlouvě“, omezující sociální praxi normalizační společnosti na práci (respektive její „předstírání“), konzum, různé volnočasové aktivity a rekreaci, bezpochyby v mnoha případech obstojí. Je však na místě se ptát, jak a proč byla tato „smlouva“ vlastně uzavřena. Šlo o politický kalkul a velkorysou sociální politikou podporovaný nástroj stranického vedení, který měl pomoci „pohodlného“ a v rámci daných ekonomických možností příjemného „úniku“ držet občany stranou opozičních aktivit? Nebo to byla reakce na obecný vývoj moderních společností, směřujících od „společnosti práce“ k masové spotřebě a „společnosti volného času“? Otázky vyvolává i zhroutil komunistické diktatury

-
- 4 Petr Heumos, K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů, *Soudobé dějiny* 15, 2008, No. 3–4, pp. 686–702; Pavel Kolář a Michal Kopeček, Socialismus jako myšlenkový svět, *Soudobé dějiny* 19, 2012, No. 2, pp. 189–195.
 - 5 Michal Pullmann, Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění, *Soudobé dějiny* 15, 2008, No. 3–4, pp. 703–717; Pavel Kolář a Michal Pullmann, Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu, Praha, 2016; Petr Placák, Pullmannův Pán much aneb Historie a svět dětí, *Paměť a dějiny* 7, 2013, No. 1, pp. 123–128; Karel Hrubý, O všedním životě v socialismu: Jaká byla komunistická diktatura? *Dějiny — Teorie — Kritika* [online], 2014, No. 2, pp. 269–292 [Cit. 04-09-2017], dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=458>.
 - 6 Veronika Pehe, Marxismus už není zakázané slovo, *A2larm* [online], 1. 8. 2017 [Cit. 31-10-2017], dostupné z: <http://a2larm.cz/2017/08/marxismus-uz-neni-zakazane-slovo/>. Pro změnu pozice Ústavu pro studium totalitních režimů viz též Vědecká rada ÚSTR se staví za názorovou pluralitu [online], 27. 10. 2017 [Cit. 31. 10. 2017], dostupné online z: <https://www.ustrcr.cz/vedeni-ustr-se-ohrazuje-vuci-kampani-vedene-proti-historicce-blaive/>.
 - 7 Peter Hübner, Norm, Normalität, Normalisierung. Quellen und Ziele eines gesellschaftspolitischen Paradigmenwechsels im sowjetischen Block um 1970, *Potsdammer Bulletin für Zeithistorische Studien*, 2003, Nr. 28/29, S. 24–40. Dostupné z: https://zzf-potsdam.de/sites/default/files/publikation/Bulletin/huebner_28.pdf; Milan Otáhal, Dělníci a volný

v roce 1989. Bylo skutečně tak náhlé a nenadálé, nebo se komunistická moc začala hroutit již mnohem dříve a „sametová revoluce“ byla jen konečným vyústěním celého procesu? A pokud ano, kdy toto hroucení začalo? V době tzv. přestavby, když reformní debaty odhalily vyprázdňenost ideologického jazyka a komunistické elity tak zůstaly tváří v tvář přestavbovým výzvám „němé“ a nečinné?⁸ Nebo snad ještě dříve?

Bylo by jistě naivní, očekávat jednoznačné odpovědi. Jestliže byla normalizační společnost nepochybně v mnoha ohledech politickým konstruktem,⁹ potom je stejně nepochybné, že při uskutečňování svých politických cílů nebyla komunistická strana „všemocná“. Existující mocenský monopol jí sice zaručoval výlučnost při tematizaci a výběru řešení zásadních společenských problémů, v praxi však tato řešení narážela na četné komplikace a mnohdy zůstávala pouze „na papíře“.¹⁰ Pověstný „trn z paty“ se pak často vyťahoval za pomoci různých „improvizací“, neformální sociálních sítí či jiných kompenzačních mechanismů.¹¹

V každém případě je dnes pád komunistické diktatury většinou symbolicky spojován především se studentskou demonstrací 17. listopadu 1989 na Národní třídě v Praze. Daleko od pravdy by však nebylo ani tvrzení, že éra komunistické moci v Československu skončila, stejně jako začala, generální stávkou. S tím podstatným rozdílem, že zatímco 25. února 1948 stávkovali dělníci za ustavení vlády zcela kontrolované komunistickou stranou, v generální stávce 27. listopadu 1989 se postavili naopak proti ní a společně s již stávkujícími studenty a ostatní veřejností podpo-

čas v období tzv. normalizace. In: Miroslav Vaněk (ed.), *Obyčejní lidé ...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny*. Část 1, Praha 2009, pp. 251–283; Jan Rychlík, *Každodennost v Československu v období tzv. normalizace*. In: Jaroslav Pažout (ed.), *Každodenní život v Československu 1945–1989*, Praha–Liberec 2015, pp. 34–47; Srv. Mary Fulbrook, *Arbeiter in sozialen und politischen Konfliktkonstellationen. Einführung*. In: Peter Hübner, Christoph Klessman a Klaus Tenfelde (Hg.), *Arbeiter im Staatssozialismus: Ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit*, Köln — Wien 2005, S. 347–356. K pojmu „společnost práce“ a tezi o přechodu ke konzumní společnosti viz Hannah Arendt, *The Human Condition*, London — Chicago 1958; srv. John Brewer, *Microhistory and Histories of Everyday Life, Cultural and Social History* 7 [online], 2010, No. 1, pp. 87–109 [Cit. 11-12-2016], dostupné z: <http://dx.doi.org/10.2752/147800410X477359>. K dobovým diskuzím na téma volného času v Československu viz Martin Franc a Jiří Knapík, *Volný čas 1957–1967: Dobové diskuse a vymezení*, *Dějiny — Teorie — Kritika* [online], 2012, No. 1, pp. 269–292 [Cit. 04-09-2017], dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/DesktopDefault.aspx?TabIndex=1&TabId=2&Jid=13&Aid=174&Mid=12>.

- 8 Michal Pullmann, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011.
- 9 Simone Barck — Dietrich Mühlberg, *Arbeiter — Bilder und Klasseninszenierung in der DDR*. In: Peter Hübner, Christoph Klessman a Klaus Tenfelde (Hg.), *Arbeiter im Staatssozialismus: Ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit*, Köln — Weimar — Wien 2005, S. 163–189.
- 10 Thomas Lindenberger, *Die Diktatur der Grenzen. Zur Einleitung*. In: Thomas Lindenberger (Hg.), *Herrschaft und Eigensinn in der Diktatur*, Köln 1999, S. 13–44 (cit. S. 20).
- 11 Annette Schuhmann (Hg.), *Vernetzte Improvisationen: Gesellschaftliche Subsysteme in Ostmitteleuropa und in der DDR*, Köln — Weimar — Wien 2008.

řili požadavky Občanského fóra. Tato změna v příklonu dělníků ke komunistické straně a vládě tak nabízí jedno z možných východisek pro zkoumání výše naznačené problematiky trvání a pádu komunistické moci v Československu. A to přesto, že normalizační komunistická strana byla všechno možné, jen ne „dělnická“.¹² Jak dokládá známá cesta tajemníka městského výboru KSČ v Praze Miroslava Štěpána 23. listopadu 1989 za zaměstnanci pražského závodu ČKD Lokomotivka, v poslední totíž komunistické vedení hledalo oporu pro své mocenské postavení vždy především u dělníků.

Z této perspektivy je psán i následující text, zabývající se přípravou mládeže na dělnická povolání v Československu v sedmdesátých letech. Pozornost je věnována zejména dobovému fenoménu tzv. výchovy k volbě povolání, praktikám užívaným při náboru nových učňů a formám a cílům „politicko-výchovného“ působení v učňovských zařízeních, jež poskytují vodítka k analýze procesu obnovy základních ideologických vzorců po „krizovém období“ let 1968/69 i mezi jejich přijetí a reprodukce. Na této „hranici diktatury“¹³ pak předkládaný text zkoumá proměny v konstrukci dělnické identity, o níž chtěla komunistická strana oprávnit svůj mocenský nárok v podmínkách „vědecko-technické revoluce“ a probíhající generační obměny.

I.

Sedmdesátá léta v Československu jsou obvykle líčena jako doba stagnace. Chápeme-li v této souvislosti výraz stagnace jako ustrnutí, setrvávání na místě, pak nutně vyvolává dojem, jako by normalizační společnost neměla kam směřovat, neměla budoucnost. Takový pohled rychle najde i své zdůvodnění — v komunistickou utopii nebo socialismus, budovaný znovu na „leninských principech“, věřil po zmařených nadějích roku 1968 již jen málokdo a jinou vizi budoucnosti „konsolidovaná“ komunistická strana nepřipouštěla. Přesto, pokud chtěla vládnout, nemohla strana pouze účtovat s reformní, popřípadě stalinskou minulostí. Projev člena ÚV KSČ a ministra školství ČSR Josefa Havlína, v němž v dubnu 1974 v Ostravě na závěr celostátního aktivu k učňovskému školství zdůrazňoval, že by „v minulosti hledali těžko období, kdy naše strana, její ústřední výbor, stranické orgány v krajích a okresech i státní orgány s takovou naléhavostí nastolily problematiku výchovy a vzdělávání naší mladé generace“,¹⁴ dokládá, že za těchto okolností patřila pozornost stranického vedení více než kdy jindy především mládeži.

Na zasedání ÚV KSČ ve dnech 3. a 4. července 1973 použil v úvodním přednesu zprávy předsednictva ústředního výboru Jan Fojtík slogan „Socialismus dává mladé

12 Milan Šimečka, *Obnovení pořádku*, Londýn 1984, pp. 33–34.

13 K pojmu „hranice diktatury“ viz Thomas Lindenberger, *Die Diktatur der Grenzen. Zur Einleitung*. In: Thomas Lindenberger (Hg.), *Herrschaft und Eigensinn in der Diktatur*, Köln 1999, S. 13–44.

14 Závěrečné vystoupení ministra školství ČSR ing. Josefa Havlína, *Učitelství noviny*, 2. 5. 1974, p. 6.

generaci jasnou životní perspektivu“.¹⁵ Zrovna tak však mohl říci, že to byla naopak mladá generace, a zejména ta připravující se pro dělnická povolání, která měla dát životní perspektivu socialismu. V tomto smyslu se také ke schůzi ústředního výboru vracel za necelý rok na zmiňovaném aktivu k učňovskému školství v Ostravě místo-
předseda federální vlády Matej Lúčan:

Na zasedání ÚV KSČ v červenci minulého roku byla věnována mimořádná pozornost právě zdokonalení socialistické výchovy a přípravy mládeže pro dělnická povolání. Považujeme tuto oblast péče o mladou generaci za jednu z nejzávažnějších nejen proto, že se týká nejpočetnější části naší mládeže, ale i proto, že jde o reprodukci dělnické třídy, která má v naší společnosti vedoucí postavení a je rozhodujícím činitelem v jejím dalším politickém a ekonomickém rozvoji.¹⁶

Důvody mimořádného zájmu o mládež byly zřejmé. Pro další budování „rozvinutého socialismu“ potřebovala komunistická strana zachovat ideologické ukotvení své mocenské pozice a dostatek pracovní síly. Jinými slovy, potřebovala dělníky a „dělnickou třídu“.

Nastupující generace však nebyla tou, o níž se mohla strana opřít v únoru 1948. Neměla v živé paměti brzká úmrtí rodičů, nezaměstnanost, stávky za vyšší mzdy, členství a práci v komunistické ilegality a protifašistickém odboji, ani zakládání lidových milicí nebo únorovou generální stávku.¹⁷ Lidé jako Václav Urban, od roku 1941 frézař a později údržbář v pardubické Tesle a od května 1945 člen KSČ nebo Bohumila Jüpnerová s manželem Josefem, dělníkem pardubické „Prokopky“, později přejmenované na Továrny mlýnských strojů, zakládajícím členem KSČ, ano:

Neuvěřitelně rychle plyne čas, třebaže byste ve vlasech dvaosmdesátileté Bohumily Jüpnerové sotva našli stříbro. Uběhlo už hezkých pár desítek let od chvíle, kdy na ostřešanské tancovače potkala vojáka. Jmenoval se Josef, byl kovářem a snil o tom, že jednou bude studovat. Jenže měl, stejně jako ona, holé ruce. Doma bylo ještě sedm sourozenců a otec, který byl kameníkem, zemřel, když byly Josefovi dva roky. Bohumila byla z jedenácti dětí. A tak musela vápeníkova dcera vykročit do života v patnácti letech, aby se uživila poslušou. Po svatbě, jak už to bývá, přišly děti [...] Ne, nebylo to lehké, život samá svízele. Josef Jüpner byl pro levičácké názory často vysazován z práce, takže ruce jeho ženy musely samy vydělávat na celou rodinu. I když strádání bylo odplatou za jeho činy a názory, nezměnil se. Dál četl knihy Marxe a Engelse a na 1. májích rozdával rudé karafiáty. [...] Za

15 Socialistická výchova mladého pokolení a jeho příprava pro život a práci v rozvinuté socialistické společnosti. Zpráva předsednictva ÚV KSČ přednesená soudruhem Janem Fojtíkem na zasedání ÚV KSČ dne 3. července 1974, Rudé právo, 5. 7. 1974, p. 3.

16 Za vyšší úroveň přípravy mládeže na dělnická povolání. Projev místopředsedy vlády ČSSR dr. Mateje Lúčana, Učitelství noviny, 2. 5. 1974, pp. 1–4.

17 Jolana Nováková, Žít pro vznešené cíle, Kovák, 13. 10. 1978, p. 11; Únor 1948 ve vzpomínkách pamětníků, Kovák, 3. 2. 1978, pp. 1–2; srv. Květa Wiendlová, Hrdina všedních dnů, Plzeň 1976.

okupace unikl jen o vlásek zatčení. Těžká [pravděpodobně myšleno ‚Těžkou‘] doba vystřídala ještě těžší.¹⁸

Václav Urban, syn dělníka, se musel ve svém mládí životem doslova prodírat. Nebylo to lehké, a proto raději nevzpomíná. „To víš,“ povzdechl si, „nikdo z [dnešních] mladých neprožil to, co my máme za sebou. Dnešní mladí měli to dobré od samého začátku.“¹⁹

Tyto výpovědi byly samozřejmě formovány specifickou (v rámci dané generace a sociální vrstvy však mnohokrát sdílenou) historickou zkušeností a „to dobré“ Václava Urbana jistě nemuselo být „dobré“ pro dospívající mládež. Spíše, než o vzájemné poměrování šlo ale o to, do jaké míry byla ona historická zkušenost přenosná. Tvořila totiž součást kolektivní paměti,²⁰ jež měla dokládat zásadní společensko-historickou roli „dělnické třídy“ a stvrzovat tak výsadní společenské postavení a uznání dělníků a jejich práce. O tu však, jak stále přesvědčivěji dokládaly rostoucí počty uchazečů o středoškolské studium, mladí nejevili přílišný zájem.

S blížícím se koncem školního roku se pravidelně objevovaly zprávy o potížích s naplňováním plánovaných početních stavů nových učňů, rozebíraly se příčiny, hledala řešení. Výsledky sociologických výzkumů i dotazování pracovníků základního a učňovského školství se shodovali v tom, že problém spočívá hlavně v nízké společenské „prestiži“ (užívaly se rovněž výrazy „atraktivita“ nebo „popularita“) dělnických povolání a proto „podstatně větší část mládeže spojuje své životní perspektivy se studiem střední školy“.²¹ Obzvláště nízký byl zájem o obory jako soustružník, frézař nebo slévač. Výmluvný doklad „prestižní degradace“ bylo možné nalézt i v rostoucí diskontinuitě dříve obvyklých rodinných tradicích těchto dělnických profesí:

Také pracovníci slévárny [NHKG Ostrava] stárnou. Letos oslaví dvacet lidí, převážně slévačů, padesátku. Shodou okolností jich bude každým rokem nejméně tolik přibývat a za deset let začnou velké odchody do důchodu. Mluvilo se o tom na jedné besedě brigády socialistické práce — není bez zajímavosti, že žádný syn těchto otců se nestal slévačem, ačkoliv pro Ostravsko byly typické hutnické a slévačské dynastie.²²

Autor této reportáže ovšem psal i o namáhavé práci v prašném a špatně vytápěném prostředí, o čtyřech slévačích s nemocí z povolání během posledních dvou let a řadě dalších, kteří trpěli zdravotními problémy s páteří. Nelze se tedy příliš divit, že slévači hledali pro své děti jinou budoucnost.

18 Když růže nekvetly, Kovák, 16. 4. 1976, p. 7.

19 Eva Kalhousová, Věrnost za věrnost, Kovák, 16. 4. 1976, p. 7.

20 K různým teoretickým konceptům kolektivní paměti viz Nicolas Maslowski, Jiří Šubrt a kol., Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám, Praha 2014.

21 Zájem mládeže o strojírenství, Kovák, 16. 11. 1979, p. 13.

22 Pavel Tománek, Nad problémy sléváren, Kovák, 26. 5. 1972, p. 5.

Rodiče hráli při tzv. volbě povolání žáků vycházejících ze základní školy přirozeně důležitou, a někdy dokonce rozhodující roli.²³ A přistupovali k ní se vší vážností:

Všechna svá rozhodnutí a názory musíme sdělovat dětem a rodičům velmi taktně. Někdy jsou totiž daleko větší potíže s rodiči než s dítětem. Je jim třeba velmi těžké vysvětlit, že ten jejich Jirka, Pepík či Vláda budou šťastnější, budou-li se učit řemeslu než studovat na gymnasiu.²⁴

Zkušenost podobnou citovanému vyjádření zástupkyně ředitele liberecké základní devítileté školy (ZDŠ) Na Perštýně Šorejsové měli i na odboru školství Severomoravského KNV:

Nutno také říci, jak to bylo u mnohých zřejmě hlavně při podávání námitek proti nepřijetí do 1. ročníku výběrové školy [...], že někteří absolventi ZDŠ — především jejich rodiče — se velmi bránili přechodu do učebního oboru (jako na něco méněcenného) a vyvíjeli značné úsilí, aby se dostali na výběrovou školu, a to popřípadě aspoň na některou jinou, než si původně volili, a nemuseli jít do učebního oboru.²⁵

Je pak otázkou, zda usnesení celozávodního výboru KSČ ocelárny Dříní kladenské Poldi SONP, že „členové KSČ budou působit na ostatní zaměstnance, aby pomohli při získávání svých dětí do učňovského poměru v podniku“,²⁶ nebylo právě jedním z těch řešení, která nakonec zůstala pouze „na papíře“. Tím spíše, vezmeme-li v úvahu, že pro děti z rodin stranické elity bylo středoškolské a navazující vysokoškolské vzdělání jednoznačnou a také jedinou životní perspektivou.²⁷

Z uvedených citací je kromě negativního postoje k učňovským oborům patrné i určité napětí ve vztahu rodičů a základní školy. To bylo výsledkem obnovení administrativních praktik v podobě tzv. komplexního hodnocení a „doporučení“ ke studiu, jejichž opětovným zaváděním měly být počty a struktura uchazečů o studium na středních školách znovu regulovány podle politických a třídních hledisek:

²³ Ve výzkumu Ústavu pro výzkum veřejného mínění z roku 1978 pětina respondentů uváděla, že při volbě povolání by mladí měli brát v úvahu v první řadě přání rodičů. Český sociálněvědní datový archiv (dále ČSDA) [online], fond IVVM, sbírka Starší výzkumy IVVM, rok 1978, Názory občanů na přípravu mládeže pro dělnická povolání, závěrečná zpráva, p. 24 [Cit. 13. 7. 2017], dostupné z: <http://dspace.soc.cas.cz:8080/xmlui/handle/123456789/2967>

²⁴ Jan Sochůrek, Škola a volba povolání, Učitelství, 20. 6. 1974, p. 4.

²⁵ Josef Kurka, K volbě povolání, Učitelství, 16. 11. 1972, p. 1.

²⁶ Příprava mládeže v Poldi, Kovák, 9. 3. 1979, p. 13.

²⁷ Podle Jana Rychlíka „není znám žádný případ, že by rodiče náležející ke komunistické nobileté nechali svého syna nebo svou dceru vyučit se nějakému řemeslu a zapojit se mezi „vládnoucí třídu“. Právě naopak: ve všech případech se snažili, aby jejich děti dosáhly, pokud možno, kvalitního vysokoškolského vzdělání a věnovaly se intelektuální práci nebo řízení.“ Jan Rychlík, Každodennost v Československu v období tzv. normalizace. In: Jaroslav Pažout, Každodenní život v Československu 1945–1989, Praha — Liberec 2015, pp. 34–47, zde cit. p. 43.

Každoročně je přijímací řízení na střední školy středem pozornosti [...]. Je to pochopitelné. Jde jak o osobní zájem velkého množství lidí, tak o jeden z nástrojů kádrové politiky, výrazně ovlivňující celkový profil středoškolsky vzdělané inteligence pro všechny oblasti národního hospodářství, kultury a politiky s dlouhodobými důsledky. Je to zároveň základna pro výběr ke studiu na vysokých školách. Není proto divu, že se přijímací řízení stalo v r. 1968 a 1969 jednou z výrazných oblastí vlivu a zájmu pravicově oportunistických sil. [...] Trnem v oku bylo v tehdejší přijímacím řízení komplexní hodnocení uchazeče, které bylo ve směrnici z r. 1968 nahrazeno prý objektivnější a dokonalejší přijímací zkouškou. Bylo argumentováno tím, že jakákoliv třídní hlediska jsou překonána, že je třeba zajistit všem stejné podmínky při rozvoji individuálních schopností, zájmů a že je nutno zavést takový způsob, který nebude v rozporu s Všeobecnou deklarací lidských práv. [...] Ve skutečnosti byl zaveden takový způsob přijímání, který zvýhodňoval menší skupiny dětí, především z rodin inteligence, a značně znevýhodnil děti z dělnických i družstevních rodin. V důsledku toho šlo o opatření hluboce třídní, ale namířené proti dělnické třídě a družstevním rolníkům.²⁸

Od roku 1970 tvořilo komplexní hodnocení žáka znovu součást přijímacího řízení a „doporučení“ ke studiu dokonce nezbytnou podmínku jeho přijetí. Hned v prvním roce se tato nová pravidla ukázala jako problematická. Pedagogičtí pracovníci na středních školách si stěžovali, že komplexní hodnocení jsou „šablonovitá“ a příliš obecného rázu. Mnoho z nich také zůstávalo i nadále přesvědčených, že o přijetí uchazeče by měly rozhodovat pouze výsledky přijímací zkoušky. „Doporučení“ ke studiu jako nutná podmínka přijetí na střední školu byla dokonce hned po prvním roce své platnosti zrušena:

V roce 1970 byla uplatněna zásada, že žáci, kteří nejsou doporučení ke studiu, nemohou být přijati a přihláška se středním školám vůbec neodesílala. Zkušenosti však ukázaly, že se tato zásada neosvědčila, a to z několika důvodů. [...] Ukázalo se, že pro mnohé ředitele škol požadavek zaujmout jasné stanovisko a projednat ho otevřeně s rodiči je příliš náročný a raději proto doporučili ke studiu i děti, které neměly být doporučeny. Navíc byly zjištěny i případy, že této zásady naopak bylo zneužito proti dětem z politicky angažovaných rodin, které nebyly pod různými záminkami doporučeny ke studiu. Vzhledem k tomu se od této zásady v letošním roce upouští a požádají-li o to rodiče, budou odeslány na střední školu i přihlášky nedoporučené. Střední škola pak musí přihlídnout k věcným argumentům v komplexním hodnocení, a nikoliv pouze k nedoporučujícímu závěru.²⁹

I přes tyto úpravy zůstaly ředitelům základních škol při rozhodování o možném přijetí žáka na střední školu poměrně značné pravomoci. Byli přitom v nezáviděníhodné pozici. O studium na středních školách byl velký zájem, ředitelé však měli mít při doporučování přihlášek kromě nadání, schopností a zájmů žáků na zřeteli také ona

²⁸ Josef Ernest, Pro všechny „stejně“ podmínky, Učitelství, 7. 5. 1970, p. 3.

²⁹ Josef Ernest, Ke změnám v přijímacím řízení na střední školy, Učitelství, 22. 4. 1971, p. 3.

„třídni“ hlediska a potřebu naplnit „nepopulární“ učební obory.³⁰ Nutně tak vznikaly konflikty. Zástupci školy se tyto konflikty snažili vykládat jako výsledek tendence mnohých rodičů své děti přečeňovat.³¹ Rodiče naopak cítili nepříznivé komplexní hodnocení nebo „nedoporučení“ dítěte ke studiu jako křivdu, s níž se, pokud disponovali potřebným sociálním kapitálem, nehodlali smířit. Výchovný poradce základní školy Za Zelenou Liškou v Praze 4 Josef Fiala mluvil například o praxi, kdy „rodiče často [...] přijdou do školy a sdělí, že svého chlapce či dívku dostanou tam, kam chtějí, protože mají známé“.³² Z informace odboru středních a učňovských škol Ministerstva školství ČSR, že se v souvislosti s novými pravidly přijímacího řízení a neuspokojenými zájemci o studium objevila „kritika rodičů uchazečů a jejich příbuzných“,³³ lze dovodit, že k intervenci ve prospěch svých dětí mobilizovali rodiče také členy širší rodiny. Podle zástupce ředitele střední hotelové školy v Mariánských Lázních nechyběla ani „praxe, v které se někdy uměle vylepšují známky žákům, odcházejícím na studium“.³⁴

Zatímco střední školy tak mohly být po právu označovány jako „výběrové“, neboť „si měly [...] možnost opravdu vybírat“,³⁵ vedoucí učiliště n. p. Agrostroj v Prostějově Alois Vožda „bil na poplach“:

Dále chci poukázat na velký počet mládeže připravené do výběrových škol. Je jistě správné, že počítáme do budoucna, aby bylo dostatek techniků a různě vzdělaných pracovníků. Z dostupných čísel však vidíme, že manuálně pracujících máme stále méně, a ptám se, kdo bude v naší společnosti manuálně pracovat.³⁶

Voždův rétorický dotaz byl samozřejmě poněkud přepjatý a také ne zcela přesný. Mladých lidí ochotných manuálně pracovat bylo stále poměrně dost. Problém spočíval spíše ve výběru konkrétních učebních oborů. Mezi chlapci byl největší zájem o automechaniku, mechaniku elektronických zařízení, malíře pokojů, kuchaře-číšníka nebo instalatéra, u dívek pak hlavně o kadeřnici. Tyto preference ovlivňovala kromě jiného pravděpodobně i očekávání příjmů z „druhé“ ekonomiky, jež byly s těmito profesemi běžně spojovány a staly se dokonce námětem různých celovečerních

30 K praxi naplňování „třídni“ hledisek při přijímání studentů ke středoškolskému studiu viz přepis rozhovoru s Josefem Baslarem ze dne 18. října 2007. Digitální sbírky Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR [online], sbírka rozhovorů, projekt Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence [cit. 31. 10. 2017], dostupné po registraci z: <http://www.coh.usd.cas.cz/projekt/dai/>.

31 Antonín Smažík, Ze zkušeností výchovného poradce, Učitel'ské noviny, 15. 11. 1973, p. 3.

32 Josef Fiala, Než se rozloučíme, Učitel'ské noviny, 14. 6. 1973, p. 4. O problému přijímání na střední školu „ze známosti“ se Josef Fiala zmiňoval také v rozhovoru pro Učitel'ské noviny, který vyšel zhruba o rok dříve viz Antonín Smažík, Patnáctiletí volí povolání, Učitel'ské noviny, 12. 10. 1972, p. 4.

33 O přijímacím řízení, Učitel'ské noviny, 6. 1. 1972, p. 3.

34 Zdeněk Bicek, K přijímacím zkouškám na střední školy, Učitel'ské noviny, 29. 6. 1972, p. 8.

35 Pavel Špaček, Stačí hmotná zainteresovanost?, Učitel'ské noviny, 19. 11. 1970, p. 8.

36 Alois Vožda, Problémy s nábořem učňů, Učitel'ské noviny, 21. 5. 1970, p. 7.

filmů.³⁷ V každém případě, jestliže vzhledem ke stanoveným počtům nově přijímaných učňů (index 100) překračoval podle průzkumu Ministerstva práce a sociálních věcí ČSR z 1. čtvrtletí školního roku 1972/73 zájem o obor instalatéra (131,9), kuchaře-číšníka (141,2), automechanika (248,1), malíře pokojů (332,7), mechanika elektronických zařízení (417) nebo kadeřnici (385) někdy i několikanásobně plánovaná čísla, potom u soustružníka (26) nebo frézaře (13,9) zůstával hluboce pod nimi.

Zástupcům „černého řemesla“ a dalších „nepopulárních“ oborů tak nezbývalo, než získávat nové učně prostřednictvím tzv. náboru. Ten, jak dokládá rozhovor s Jaroslavem Stiborem a Ladislavem Jeřábkem z učňovského závodu ČKD Praha ve Vysočanech, zahrnoval poměrně pestrý rejstřík různých akcí a aktivit:

Inzerovali jsme v denním tisku od ledna do června [...] byly inzeráty ve všech denících, v různých brožurách, v programech při utkáních na Spartě i Bohemians, při ledním hokeji. Promítání diapozitivů v kinech [...] šoty v televizi [...] fotografie, výstavy, propagační materiál [...] uspořádali jsme besedy s pracovníky náborového oddělení VHJ a učilišť na 189 školách v Praze. V devátých třídách jsme měli s rodiči pohovory o volbě povolání, ke 100 letům jsme zorganizovali velkou akci v Lucerně „Co víš o ČKD?“, pořádali jsme instruktáže pro rodiče, prohlídky učilišť. Do škol jsme předali dopis, adresovaný rodičům, kteří se odvolali, když jejich dítě nebylo přijato do školy. Vyzvali jsme je, aby se u nás pro ně ucházeli o místo. [...] Měli jsme několik rozhovorů o náboru učňů ve Večerní Praze. Využili jsme i všech sportovních akcí, které pořádalo učiliště.³⁸

Taková šíře a intenzita náboru byla spíše výjimkou, kterou si v Praze vynutila mimořádná koncentrací a počet různých typů středních škol. Základní organizační rámec — besedy na školách, různé výstavy, exkurze do závodů a učilišť, případně také propagační materiály, inzerce a využití různých kulturní nebo sportovní akcí — byl však u většiny náborů podobný.

Za citované náborové aktivity zaplatili ve vysočanském učňovském závodu celkem 215 000 Kč. Z plánovaných osmi set se nových učňů se jim však podařilo získat jen čtyři sta osm. Kromě malého zájmu o „nepopulární“ obory měla takto nízká účinnost ještě i další možné příčiny. V článku o pětileté tradici výstavy nejlepších učňovských prací velkých kováckých závodů v Brně, pořádanou zejména pro žáky posledních ročníků základních škol, jimž měla ukázat, „jak zajímavá je práce kováků, jak je společensky prospěšná, prostě, jaké místo ve společnosti dnes kováci zauímají“, se objevila úvaha redakce, že „podobných výstav na nejrůznější témata navštíví tato věková skupina dětí v rámci školních exkurzí celou řadu. Projde, prohlédne a zapomene.“³⁹ O nabízené exkurze také školy nemusely vždy projevit zájem. Ve zprávě

37 Viz například Oldřich Lipský, Jáchyme, hoď ho do stoje, Československo 1974. Otakar Fuka, V podstatě jsme normální, Československo 1981. Ladislav Smoljak, Vrchní, prchní, Československo 1980.

38 215 tisíc korun — 50 procent učňů, Kovák, 2. 9. 1971, p. 5 a 9.

39 Jak získat mladou směnu do závodů, Kovák, 30. 11. 1979, p. 3.

pro poradu podnikového ředitelství Chotěbořských strojíren ředitel jejich odborného učiliště Otakar Libra uváděl:

Při návštěvě škol byly nabídnuty exkurze v našem podniku a učilišti s tím, že jim bude dán k dispozici zdarma podnikový autobus. Těmito exkurzemi byla snaha získat větší zájem a dát možnost seznámit uchazeče jednak s prostředím učiliště, a jednak s pracovním prostředím podniku. Přestože jsme tyto exkurze nabízeli na naše náklady, projevila v té době zájem pouze ZDŠ Křížová, která však exkurzi neuskutečnila. Dodatečně požádala o exkurzi ZDŠ Smetanova, pro kterou byl předem připraven program jak pro prohlídku učiliště, tak pro seznámení s výrobním plánem podniku.⁴⁰

Některé praktiky spojené s náborem učňů mohly dokonce vzbuzovat určitou nevoli. Platilo to zejména pro různé besedy se zaměstnanci závodů či podniků, při nichž se náboroví pracovníci snažili získat žáky pro učební obory přímo na základních školách. Učitelé tyto besedy vnímali spíše jako narušování výuky a kritizovali „lanaření“ a „podbízení se“, jež mělo žáky „demoralizovat“ a vybízelo k přirovnání, že náboroví pracovníci přicházejí „do školy jako obchodníci, kteří mají snahu nakoupit včas a jakékoliv zboží, a to za každou cenu.“⁴¹ Pokud se přidržíme tohoto přirovnání, potom „měnou“, kterou se při náboru „platilo“, byla například nabídka ubytování a stravování v učňovském internátu zdarma, možnost využívat rekreační objekty závodu, dovolená v zahraničí, případně také možnost pracovat v zahraničí při uvádění do provozu dodávaných zařízení (tzv. „montáže“), síťová jízdenka na městskou hromadnou dopravu nebo třeba o týden delší prázdniny před nástupem do prvního ročníku oproti žákům přijatým na střední školu.⁴² Na základní škole v Dětmarovicích proto měli pro „náboráře“ jasná pravidla:

Nepřikrašlovat skutečnosti, nepředhánět se, neslibovat nemožné [...] Náboráři nekončí práce okamžikem, kdy si zapíše jméno chlapce nebo dívky do notesu. Musí zařídit, aby závod ukázal dítěti vše, co je v něm čeká. Už neplatí, aby náborový pracovník přišel, uzavřel smlouvy či získal ústní příslib, odešel a už se do školy nevrátil. Potom ovšem mnohý žák ani do „zvolené“ profese nenastoupil, ale [náborový] pracovník vykazoval počet — mrtvé duše.⁴³

Možná konfliktní pole ve vztahu mezi školami a závody mírnil fenomén tzv. patronátů. Šlo v podstatě o další — víceméně příznávanou — formu náboru, v tomto pří-

⁴⁰ Zpráva o náboru učňů k bodu b) porady podnikového ředitelství dne 18. 2. 1975. Státní oblastní archiv (SOA) Zámorsk, fond Chotěbořské strojírně, Chotěboř, inv. j. č. 229 (dílní inventární seznam č.III).

⁴¹ Antonín Smažík, Rozhodnutí pro život, Učitelské noviny, 4. 4. 1974, p. 12. Srv. P. Špaček, Ohlasy k náboru učňů, Učitelské noviny, 11. 6. 1970, p. 5.

⁴² 215 tisíc korun — 50 procent učňů, Kovák. 2. 9. 1971, p. 5 a 9. Výchova k povolání v popředí, Kovák, 11. 6. 1971, pp. 7 a 10.

⁴³ Antonín Smažík, Rozhodnutí pro život, Učitelské noviny, 4. 4. 1974, p. 12.

padě ovšem založenou na principu reciprocity. Výměnou za pořádání besed se žáky a možnost prezentovat přímo ve škole (většinou v síni nebo koutku „revolučních tradic“) různé propagační materiály, výrobky apod., dostávaly školy od patronátních závodů finanční a materiální (např. zbytkový materiál z výroby pro výuku pracovní výchovy) výpomoc, dále mohly využívat jejich rekreační objekty (například pro pořádání škol v přírodě nebo zimních lyžařských výcviků), pro školní výlety byl zase k dispozici závodní autobus za „režijní“ cenu. Zaměstnanci patronátního závodu vedli zájmové kroužky a školní pionýrské oddíly a také pro školy organizačně zajišťovali různé sportovní a kulturní akce. Obzvláště vítaná pak byla pomoc zaměstnanců patronátních závodů s údržbou a opravami. V rozhovoru o patronátních smlouvách ředitelka základní školy v Mostecké ulici hovořila o spolupráci s Palivovým kombinátem Antonína Zápotockého:

Nebo jsme zase potřebovali opravit vrata. Volala jsem soudruhy, jestli by mohli pomoci: víte, že sehnat řemeslníka je velmi nesnadné. Přišli hned. „Opravit? Uděláme nová.“ A už jsou natřena, jen svítí.[...] Mohu kdykoliv zvednout sluchátko a zavolat: Tadyhle se nám rozbilo to a to, prosím Vás, přijďte — a přijedou. Bez výmluv, jak nejrychleji mohou.⁴⁴

Nábor nových učňů měly podpořit i některé úpravy ve vzdělávací politice. Kromě již zmiňovaného obnovení administrativní a „třídní“ regulace přístupu ke středoškolskému vzdělání bylo jedním z jejích dalších cílů také vyrovnání rozdílů ve společenské „prestiži“ učňovské a středoškolské mládeže. Místopředseda vlády Matej Lúčan k tomu na ostravském aktivu o učňovském školství uváděl:

Rozhodne-li se patnáctiletý chlapec nebo děvče stát se soustružníkem, slévačem, zedníkem nebo horníkem, pak to v žádném případě nesmí být důvodem k tomu, aby se jeho příprava a všeobecnému i odbornému vzdělání věnovalo méně pozornosti a péče než tomu, kdo jde studovat na gymnasium nebo střední odbornou školu. Obsahové zaměření a formy přípravy zde jistě mají a i v budoucnosti budou mít svá specifika, ale nemohou nebýt rovnocenné svou výchovnou a společenskou hodnotou. [...] Politika KSČ v oblasti vzdělávání sleduje cíl učinit z učňovského školství proud rovnocenný gymnasiím a středním odborným školám [...] Je třeba tvrdě čelit zkosnatělým názorům, že dělník nepotřebuje vzdělávat v literatuře, v dějepise, v ruském jazyce, v matematice, v biologii a podobně a že mu stačí, když se naučí manuálním zručnostem. [...] Velmi dobře si uvědomuje, kolik všelijakých předsudků bude na této cestě třeba překonávat [...] Není však třeba se jich lekat a proti různým elitářským představám o vzdělání musíme nekompromisně bojovat.⁴⁵

44 Eva Horčíčková, Závod a škola, Učitelské noviny, 15. 3. 1973, p. 12. Dále k patronátům např. Dnes připravují lidi zítřka, Kovák, 14. 5. 1976, p. 15; Kováci a žáci, Kovák, 5. 9. 1975, p. 11; Učeň=budoucí dělník. Kovák, 3. 9. 1976, pp. 8–9.

45 Za vyšší úroveň přípravy mládeže na dělnická povolání. Projev místopředsedy vlády ČSSR dr. Mateje Lúčana, Učitelské noviny, 2. 5. 1974, pp. 1–4.

Řešení měla přinést reforma učňovského školství, prováděná postupně zhruba od poloviny sedmdesátých let. Nově zaváděné čtyřleté učebními obory s maturitou umožnily učňům získat kromě vyučovacího listu také úplné střední odborné vzdělání. Pro učně tříletých a dvouletých učebních oborů pak zůstávala možnost si úplné střední odborné vzdělání doplnit ve zkráceném nástavbovém studiu. Tyto změny však nebyly výrazem jen — jistě reálně existujícího — úsilí o zvýšení společenské „prestiže“ učňů. Souvisely také s očekávanými proměnami charakteru „produktivní“ práce a z nich plynoucích vyšších nároků na vzdělání budoucích dělníků, jež měla přinést tzv. „vědecko-technická revoluce“.⁴⁶

Spíše než na „předsudky“ a „elitářství“ však naráželo úsilí zajistit učňům vzdělání a „prestiž“ srovnatelné se středoškolskou úrovní na jejich nepřilíš velkou ochotu, a v některých případech i dispozice k systematické intelektuální přípravě, jinými slovy na „nechuť učit se“. Zástupkyně ředitele učňovské školy v Pardubicích Dagmar Smolové tak sice mohla vytýkat, že „učení je stále ještě pro některé z nás nikoliv klubající se lidská individualita se svými specifickými rysy, ale prostě žák s odporem ke škole, a to hlavně k její všeobecně vzdělávací složce“.⁴⁷ Co naplat, když jinde žák deváté třídy tvrdil: „Proč bych se učil, vždyť jdu jen do učení.“⁴⁸ Že „tento názor je u žáků dosti rozšířen“,⁴⁹ potvrzovali i odborníci. Miloš Řešátko z Výzkumného ústavu odborného školství například v této souvislosti upozorňoval na „zarážející [...] počet učňů, kteří přiznávají, že se v devátém ročníku nepřipravovali na vyučování a že pokud vůbec psali úkoly, opisovali je od spolužáků“.⁵⁰

Představu, že učni spíše uplatní spíše manuální zručnost, postupně nabývané zkušenosti a prostý „rozum“, než vzdělání, navíc zčásti přijímali i členové vedení nebo pedagogického týmu učilišť. Jaroslav Stibor a Ladislav Jeřábek z vysočanského učňovského závodu ČKD Praha byli například přesvědčeni, že „v osnovách učňovské výuky jsou některé disciplíny, například v matematice pro soustružníky lineární rovnice, které nikdo v praxi neuplatní“.⁵¹ Podle jiných mohl přílišný důraz na vzdělání komplikovat řádné ukončení učební oboru:

Navrhuje se [...], aby se příprava učňů omezila jen na to, co má bezprostředně vztah k povolání. [...] Úvahy o tom [...], jsou motivovány názorem, že je obsah učební látky v některých učebních oborech příliš intelektualizován. V důsledku toho prý v učení nemohou uspět ani ti učňové, kteří sice mají nižší intelektové předpoklady, ale jsou natolik zruční, že si snadno osvojí potřebné manuální dovednosti.⁵²

46 Radovan Richta a kol. *Civilizace na rozcestí*, Praha 1969.

47 Dagmar Smolová, *Učení a cesta k němu*, *Učitel'ské noviny*, 6. 1. 1972, p. 4.

48 Co se sokolovskými bludnými balvany? *Učitel'ské noviny*, 20. 10. 1971, pp. 4–5.

49 *Ibid.*

50 Miloš Řešátko, *Připravenost žáků ZDŠ pro učební obor*, *Učitel'ské noviny*, 9. 12. 1971, p. 3.

51 215 tisíc korun — 50 procent učňů, *Kováč*, 2. 9. 1971, pp. 5 a 9.

52 Ivan Švanda, *Příčiny fluktuace učňů*, *Učitel'ské noviny*, 21. 5. 1973, pp. 3.

V takových případech byli vyučující leckdy ochotní i takzvaně „přimhouřit oko“. Ředitel učňovské školy v Písku Jaroslav Votruba přiznával: „V teoretické výuce se jim snažíme pomoci a kde je nutné a víme, že nejde o lajdáctví, pak někdy i slevíme.“⁵³

Pro doplnění lze připravenost žáků a budoucích učňů pro další vzdělávání zasadit i do určitého „prospěchového“ rámce. Jeho údaje se sice vztahují k náboru, který provádělo odborné učiliště Chotěbořských strojírny v roce 1968, je ovšem jen málo pravděpodobné, že by se od těch z období pozdější normalizace nějak podstatně lišily. Z celkem 54 přijatých chlapců mělo 9 průměrný prospěch na základní škole (\emptyset) v rozmezí 1,5–1,9, 25 v rozmezí 2,0–2,9 a 20 v rozmezí 3,0–3,5. Alespoň v jednom předmětu bylo klasifikováno „dostatečně“ 27 z nich. Obdobně z 12 přijatých dívek to byly 2 (\emptyset 1,7 a 1,9), 8 (\emptyset 2,3–2,5) a 2 (\emptyset 3,0 a 3,4). Nedostatečně byly alespoň v jednom předmětu klasifikovány 4.⁵⁴

Citované údaje mimo jiné naznačují, že v dispozicích a výsledcích intelektuální činnosti existovaly mezi uční nemalé rozdíly. Bylo by tak jistě zavádějící tvrdit, že co učeň, to nemohoucnost či nechut ke vzdělávání. Josef Vysoký ze střední průmyslové školy strojnické ve Strakonících mohl například učně, kteří si v rámci nástavbového studia doplňovali úplné střední odborné vzdělání, jenom chválit:

Po váhavém začátku, kdy jsme se všichni vzájemně poznávali, se [...] dali do práce s velkou chutí. Velká většina z nich se snaží maximálně využít vyučovacích hodin. Jsou aktivní a mají radost z úspěchů. V přístupu ke školním záležitostem jsou odpovědní, svědčí o tom třeba velice nízká absence. Několik studentů nezameškalo za poleletí ani hodinu. Všichni si vzájemně pomáhají a snaží se odstranit nedostatky.⁵⁵

Píle a odpovědnost však samy o sobě nestačily. Uční nastoupili rovnou do druhého ročníku a podle Vysokého rozdíly mezi nimi a ostatními studenty „není třeba zdůrazňovat [...] byly veliké.“⁵⁶ Aby si osvojili znalosti a dovednosti, „které jsou pro studenty průmyslové školy po prvním roce běžné“,⁵⁷ museli pro ně zavést ještě doplňující pomocný kurz. Díky zvýšené péči však mohli na začátku druhého školního roku ve Strakonících říci, že „se rozdíly ve vědomostech [...] snížily na minimum.“⁵⁸

Snaha o zvýšení úrovně vzdělání a společenské „prestiže“ učňů však nebyla jen otázkou osvojených vědomostí. Rozdíly ve společenském uznání duševní a manuální práce měly hlubší kulturněsociální kořeny a bez nutných změn v *habitu* mohlo získání vyššího stupně formálního vzdělávání, samo o sobě navíc problematické, učňům (a potažmo dělnickým povoláním) jen stěží zajistit kýženou vyšší společenskou

53 Marie Bulínová a Eva Horčíčková, Jednotně ve výchově učňů, Učitelské noviny, 25. 1. 1973, p. 12.

54 Nábor učňů do podniku — jejich seznam a prospěch na ZDŠ. SOA Zámorsk, fond Chotěbořské strojírny, Chotěboř, inv. j. č. 229 (dílní inventární seznam č.III).

55 Josef Vysoký, Uční na průmyslovce, Učitelské noviny, 18. 4. 1974, p. 4.

56 Ibid.

57 Ibid.

58 Ibid.

„prestiž“. K přetrvávajícím distinktivním znakům patřila například i různá doba ranního vstávání. Takříkajíc „na vlastní kůži“ se o tom mohli přesvědčit i účastníci propagační akce učebního závodu ČKD Praha během dvou a půl hodinového čekání na zahájení v „bílých límečcích“:

Ručičky hodin ještě ani neposkočily na šestku a před učebním závodem ČKD Praha již postávaly hloučky chlapců. Snad si jen popletli začátek [...] Možná však si vzali za vzor své tatínky, kteří dennodenně vstávají, aby se postavili ke svým soustruhům, frézám, vrtačkám či karuselům. Na slavnostní zahájení ředitelem závodu soudruhem J. Stiborem [též tajemníkem OV KSČ Praha 9 Z. Vobořilem a ředitelem pro kádrovou a personální práci VHJ ČKD Praha J. Shánělem] v hale středního odborného učiliště o3 si museli počkat do půl deváté.⁵⁹

Jinou cestu ke zvýšení zájmu o méně „atraktivní“ učební obory představovaly různé formy finanční motivace. Vedle nabídky stravování a ubytování zdarma, zmiňované již v souvislosti s náborovými praktikami, se učňům tzv. „nedostatkových“ oborů například opakovaně navýšovala výše jejich hmotné podpory.⁶⁰ V roce 1979 sjednotila předchozí dílčí změny z let 1973, 1976 a 1978 společná vyhláška ministerstva práce a sociálních věcí ČSR a ministerstva školství ČSR.⁶¹ Pro učební obory zařazené jako „prioritní“ či „zvýhodněné“ do tzv. kategorie A (šlo zejména o obory ve strojírenství, hutnictví, hornictví nebo zemědělství, případně učební obory pro vybrané podniky Severočeského kraje) stanovovala vyšší podpory, jež byla učňům vyplácena během tzv. přípravného období (tj. do doby jejich nástupu odborné praxe v daném podniku či závodu), podle druhu učebního oboru a ročníku v rozmezí od 50 do 500 Kčs měsíčně. Pro srovnání u „nepreferovaných“ oborů (tzv. kategorie B) činilo toto rozpětí podle téže vyhlášky pouze 30 až 150 Kčs.⁶² Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství navíc slibovalo pro vybrané učební obory svého rezortu kromě zvýšené měsíční podpory ještě také například stabilizační příspěvek ve výši 2 000 Kč.⁶³

Finanční zvýhodnění „preferovaných“ oborů bylo pro mnohé při rozhodování o „volbě povolání“ jistě významným hlediskem. Nabídka ubytování (v internátu) a stravování (v internátu, případně v jídelně či restauračním zařízení poblíž) zdarma

59 Damica Bakalářová, Klíč k budoucnosti, Kovák, 11. 12. 1981, p. 13.

60 Výši hmotné podpory učňů „preferovaných“ oborů upravovaly výnosy ministerstva práce a sociálních věcí České socialistické republiky č. j. VIII-6340 ze dne 31. května 1973 o některých opatřeních ve hmotném a finančním zabezpečení učňů učebních oborů strojírenské metalurgie, č. j. 23-6340 ze dne 11. listopadu 1976 o finančním a hmotném zabezpečení učňů nedostatkových a vybraných učebních oborů ve vybraných organizacích na území hlavního města Prahy, č. j. 23-6360 ze dne 20. června 1978 o finančním a hmotném zabezpečení učňů důlních a vybraných učebních oborů organizací federálního ministerstva paliv a energetiky.

61 Vyhláška ministerstva práce a sociálních věcí České socialistické republiky a ministerstva školství České socialistické republiky č. 93/1979 Sb o o odměňování a hmotném zabezpečení žáků a učňů připravujících se na dělnická povolání v učebních a studijních oborech. In: Sbírka zákonů, 24. 9. 1979.

62 Finanční a hmotné zabezpečení učňů, Kovák, 19. 10. 1979, p. 14.

63 Příklad mezi nás, Kovák, 22. 11. 1978, p. 8.

pak zejména pro rodiče, kteří jinak museli obojí za své děti v „nepreferovaném“ učebním poměru platit. Pro učně samotné byla však mnohem důležitější okolnost, že internát — ať placený, či zdarma — představoval určitý druh režimové zařízení. Ačkoliv se pravidla, jejich vyžadování a dohled nad dodržováním učiliště od učiliště lišily, je nasnadě, že mladí lidé je většinou přijímali jako „nutné zlo“. A pokud měli pocit, že překračují pro ně únosnou mez, neváhali protestovat. Učnice třetího ročníku, podepsané jako „Celé patro děvčat ze SOU“, psaly do oblíbené rubriky pro mladé časopisu *Mladý svět Dopis pro Sally*:

Když jsme sem v prvním ročníku nastupovaly, věděly jsme, že na internátě se bude vyžadovat kázeň a poslušnost, a také jsme s tím počítaly. Postupem času to ale začínalo být neúnosné. Jsme od sedmi do čtyř v dílnách [...] vycházky máme pouze ve středu do půl osmé. Za sebemenší přestupek jsme musely být dřív v internátě. Teď dokonce musíme mít v odjezdových denících odjezd z internátu a podpis vychovatele, příjezd domů a podpis rodičů, kdy jsme odjely. Připadáme si tu jako za trest. Byl nám zakázán některý druh oděvu, přezůvek, trhali nám dopisy na kousičky, když na nich bylo něco namalováno, dokonce nám dělali namátkové kontroly. Když si něco přepereme a do rána to neuschne, můžeme si to strčit, kam chceme, protože na topení to kvůli bodování nesmí být. Boduje se přísně, ale nikoho nezajímá, že spíme na matracích, které nebyly klepány snad od postavení internátu. Nesmíme tu hýbat s nábytkem. A dát si nějaký obrázek na stěnu? To už vůbec ne. [...] Co všechno se píše o přístupu dospělých k mladým, ale tady kolem sebe vidíme jen příklady a nadřazenost. [...] Je tu jakási bariéra. [...] Nikdo neví, že některé holky potají pláčou [...] Máme společný internát s chlapci. Jsme mladí lidé, a nemáme možnost se pobavit. Tak svoje nejlepší mladé roky trávíme zde. Máme jen po celé dny zkaženou náladu [...] když je večerka, chodí vychovatelé a div nám nezatačují oči, abychom v přesně určenou dobu spaly. Do nového dne jsme probuzeny opravdu rázně, protože vychovatel vltne do pokoje, rozsvítí naráz všechny světla a křikne budíček. [...] Má to být náš druhý domov, ale takový domov by nechtěl nikdo. Nejsme přece vězni, ale učni [...] žijeme tak, že se nám to vůbec nelíbí.⁶⁴

Obzvlášť těžce nesli učni hlavně zákaz opouštět internát mimo dobu vyhrazenou pro vycházky či plnění povinností souvisejících s výukou, případně zájmovou činností. Nemálo z nich se také snažilo nařizení v tomto směru různými způsoby obcházet. Fejeton, příznačně nazvaný *Únik z intru*, líčil například příběh šestice učňů druhého ročníku, jejichž „veškeré pokusy o únik z intru po večerce v poslední době ztroskotaly.“⁶⁵ Okna v přízemí, kde měli hoši pokoj, byla zamřížovaná, a i další „cesta“ ven byla uzavřena:

Dalo by se sice jít přes pokoj prváků, co spí o poschodí výše, jsou tam okna normální [bez mříží] a pod nimi římsa, po které dostat se k drátu hromosvodu je maličkost. Jenže ouha, od určité doby je ten drát „okrášlen“ ostnácem.⁶⁶

64 Jiřina Hanušová, *Milá Sally. Aneb dobrá rada nad zlato*, Praha 1988, pp. 112–114.

65 Ilja Doležal, *Únik z intru*, *Učitel'ské noviny*, 14. 9. 1972, p. 10.

66 *Ibid.*

Šestice se nakonec rozhodla prolézt oknem v umývárně v přízemí, které, jak zjistili, zůstalo nezamřížované. Když však viděl po „večerce“ hochy jít do umývárny — že prý se chtějí osprchovat — vychovatel, rychle se dovtíпил. O nezamřížovaném oknu věděl stejně dobře jako oni. „Teplá voda už neteče [...] To jste teda hrdinové, na to si počkám.“ Noční dobrodružství tak pro mladíky skončilo studenou sprchou. Ani jindy, jak lze dovodit z nelibé zmínky „Celého patra děvčat SOU“ o povinnosti dokládat návštěvy u rodičů podpisem v odjezdovém deníku, nebývali vychovatelé naivní. Není divu. S různými režimovými opatřeními a snahami učňů je obcházet měli většinou dostatek zkušeností. Takto vzpomínal jeden z nich na své začátky v padesátých letech:

Byly to například „hlášenky“ na vrátnici. [...] Učeň, který měl v týdnu určitý počet trestných bodů za nepořádek, nekázeň, pozdní nástupy, za špatnou hygienu nebo neprospěch ve škole, nesměl jet na neděli domů k rodičům. A aby nemohl jít ve městě ani do kina, musel se každou hodinu nebo půlhodinu hlásit ve vrátnici a „hlášenku“ mu musel vrátný podepsat. Později jsme přišli na to, že takové metody se mívají účinkem. Nehledě na to, že vrátný je také jen člověk a má-li rád pivo a učňové jsou vynalézaví, pak za půllitr podepíše i hlášenku.⁶⁷

II.

V průběhu sedmdesátých let se absolutní počty učňů v důsledku dospívání populačně slabších ročníků sice nevyhnuly určitým propadům, relativně však zůstaly víceméně stabilní, a ve druhé polovině měly dokonce zčásti stoupající tendenci (viz Tabulka 1). Mohlo by se tak zdát, že zájem o dělnická povolání (a zvláště ta „preferovaná“ ze skupiny A) mezi mladými nijak zvlášť neupadal. Tady je však třeba vzít v úvahu již výše pojednaná administrativní opatření. Učně z nábory totiž doplňovali uchazeči, kteří nedostali „doporučení“ nebo z jiných důvodů nebyli přijati na střední školu, případně do některého z „atraktivních“ učebních oborů. Spíše, než ve statistických přehledech se pak jejich nezájem projevoval v lhostejnosti během odborné přípravy a brzkých odchodech ze závodu a řemesla, s nímž nespojovali žádné profesní cíle a jež si v mnoha případech ani sami nezvolili:

Při průzkumu mezi učni třetího ročníku v Chodosu odpovědělo 90 % chlapců záporně na otázku, zda by si znovu zvolili obor, kterému se učí, kdyby měli možnost volby. [...] Z podniku odešlo za dva roky 83 mladých lidí, kteří se v něm vyučili a jejichž výuka stála tři miliony korun.⁶⁸

Lze jen odhadovat, kolik z oněch devadesáti procent učňů mělo s výběrem svého oboru podobnou zkušenost, jakou učinil třeba frézař Gustav z přerovské Meopty: „Chtěl jsem být elektromontérem, ale nepřijali mne. Tak rodiče navrhli — jdi do

⁶⁷ Jiří Jarouš, Když jsem se na ně díval, Kovák, 18. 4. 1975, p. 16.

⁶⁸ Výchova k povolání v popředí, Kovák, 11. 6. 1971, pp. 7 a 10. Srov. Pavel Špaček, Stačí hmotná zainteresovanost?, Učitelství, 19. 11. 1970, p. 8. Pavel Špaček, Ohlasy k nábory učňů, Učitelství, 11. 6. 1970, p. 5.

Meopty.⁶⁹ V každém případě však představovaly nezájem o „zvolený“ učební obor a fluktuace dlouhodobý problém. Podle výzkumu provedeného v Závodech vítězného února v Hradci Králové v roce 1986 zvažovala či byla rozhodnuta k odchodu ze závodu více než polovina (59 %) vyučenců. Příčiny se hledaly na prvním místě „v oblasti náborové [...] Hlavním důvodem je odchod do místa bydliště, nebo na jinou profesi [...] Tito chlapi ponejvíce již v době náboru přijali umístění v učilišti spíše jako výchozí disk, z nouze“.⁷⁰

Rok	Mladí ve věku 15 let	Uční celkem	Ve strojírenství a kovovýrobě	V hutnictví	V hornictví
1970	265 825	348 670	109 165	3 248	880
1972	243 966	358 905	104 984	4 790	814
1974	212 053	344 810	97 664	3 942	984
1976	218 249	336 626	95 029	5 732	1 351
1978	238 219	350 507	103 068	5 614	1 544

TABULKA 1. Počty patnáctileté mládeže a učňů v ČSSR

Zdroj: Statistická ročenka Československé socialistické republiky, Praha 1971, 1973, 1975, 1977 a 1979, pp. 147–148 (1971), 128–129 (1973), 151–152 (1975), 190–192 (1977), 554–557 (1979).

Odchodům vyučenců měly bránit dohody o setrvání v pracovním poměru, v nichž se učni zavazovali odpracovat po vyučení v mateřském závodu určitý počet let.⁷¹ Účinnost těchto dohod však měla své meze. Předně byla doba setrvání v závodu, k níž mohl být učeň dohodou zavázán, omezena dle platného právního rámce na nejvýše tři roky. Dohoda navíc nemohla být podmínkou přijetí do učebního poměru a bez ohledu na její uzavření či neuzavření měl mateřský závod povinnost učně po řádném ukončení učebního poměru zaměstnat. Odchod vyučence před uplynutím dohodnuté doby byl pak sankcionován povinností, připadající většinou jeho novému zaměstnavateli, uhradit mateřskému závodu náklady spojené s vyučením. Kromě problematického stanovení jejich výše však existovala i řada výjimek, které tuto tzv. refundační povinnost rušily. K těm důležitým patřilo zejména lékařské potvrzení (jehož získání při trvalém nedostatku řemeslníků, početných neformálních sítích a rozšířené praxi vzájemných protislužeb nemuselo být pro manuálně zručného aktéra nijak složitou záležitostí) o tom, že vyučenec nemůže danou práci ze zdravotních důvodů nadále vykonávat, nebo porušení povinnosti mateřského závodu zajistit pro vyučence práci odpovídající jeho odborné kvalifikaci (což nebyvalo při notorických problémech se špatnou organizací práce v důsledku trvalého nedostatku pracovních sil, vážnoucích dodávek materiálu, opožděného zprovoznování nových výrobních zařízení a technologií apod. vždy jednoduché).

69 Jirí Děrda, Dva z přerovské Meopty, Kovák, 17. 9. 1976, p. 13.

70 Anketa mezi učni a vyučenci SOU 1986. SOA Zámorsk, fond ZVÚ Hradec Králové, inv. j. č. 1886 (dílčí inventární seznam č. VI).

71 K dohodám s učni o setrvání v pracovním poměru, Kovák, 5. 3. 1976, p. 5.

Vztah učňů k profesi a mateřskému závodu měl být usměrňován také v rámci rozsáhlé agendy „politicko-výchovné“ práce. Motivace úsilí přivést učně k pocitu hrdosti na řemeslo a sounáležitosti se závodem však v tomto případě pramenila z více než jen potřeby závodů získat a udržet si kvalifikovanou pracovní sílu. Obě tyto loajality byly v silně politizovaném prostředí dělnické práce konstruovány tak, aby spolu s nimi učni přijali zároveň i specifickou „třídní“ identitu. Od ní si pak pro dělnický dorost komunistické vedení slibovalo mnohé: vysoké pracovní nasazení, další sebevzdělávání, aktivní angažmá ve společenských organizacích a veřejném životě a samozřejmě také podporu pro politiku a vládu komunistické strany. Uvážíme-li, že většina lidí — a mladých obzvláště — si politicko-výchovnou práci v období normalizace spojovala s každodenní záplavou stále se opakujících vyprázdňených ideologických hesel a frází, jimž věnovala jen minimální „nutnou“ pozornost, pak stáli členové tzv. „výchovné trojky“ (třídní učitel, mistr odborného výcviku a vychovatel) a funkcionáři příslušných závodních organizací KSČ, ROH či učňovské SSM, na nichž ležela hlavní tíha politicko-výchovné práce s učni, před ne zrovna lehkým úkolem.

V principu šlo o to naplnit ideologické šablony a s nimi svázané instituce odpovídající sociální praxí. V rejstříku metod politicko-výchovné práce to znamenalo především zapojit učně do socialistického soutěžení a hnutí brigád socialistické práce, získat je pro mimoškolní zájmovou činnost, aktivní členství a práci v SSM a ROH a u vybraných jednotlivců i pro pozdější vstup do KSČ. Pravidelně se tak objevovaly zprávy o ocenění nejlepších učňů a učňovských kolektivů soutěžících v prospěchu, odborné zručnosti nebo ideologicky podmíněném všeobecném přehledu (tzv. politické či učňovské akademie) nejprve v rámci vlastního učiliště, poté s ostatními učni a učilišti nadřazené výrobně-hospodářské jednotky (VHJ) a nakonec v rámci celého rezortu příslušného ministerstva; o počtu brigádnických hodin, jež učni odpracovali při údržbě a zvelebování prostor učiliště, závodu nebo patronátních organizací a jejich účelových zařízení (rekreační objekty, kulturní domy, mateřské školky apod.); o oceněných výrobcích nebo zlepšovacích návrzích učňů v soutěžích technické tvořivosti; o činnosti učňovských zájmových kroužků (hudebních, fotografických, dramatických) a sportovních oddílů (kopané, hokeje, basketbalu, stolního tenisu, střelby, kulturistiky); nebo počtech a procentuálním zastoupení učňů v ROH, SSM a navržených kandidátech členství v KSČ.

Aniž by se jedna od druhé nějak výrazněji lišily, omezovaly se zprávy o politicko-výchovné práci na učilištích většinou na strohý výčet aktivit a kvantifikaci výsledků. Již samotná jejich jednotvárnost a zkratkovitý charakter nepůsobily příliš přesvědčivě. Doslova „medvědí službou“ pak byla snaha některých autorů, dodat jim punc „opravdovosti“ vymezováním se proti tehdy hojně kritizovanému tzv. formalismu. Výroky jako: „Nejde jim o honbu za čísla, o čárku v kolonce „plnění“ [...] A opět tu nejde o to, zaškrtnout v příslušném hlášení určitou kolonku“,⁷² totiž v kontextu bezpočtu dalších výkazů o plnění politicko-výchovných úkolů formalismus nepopíraly, ale naopak přiznávaly. Z tohoto „začarovaného kruhu“ přitom nevedla cesta ven. Alespoň potud, pokud nechtěla komunistická strana veřejně připustit, že formální vykazo-

⁷² Antonín Smažík, Usilujeme o kvalitní politickou práci s učni, Učitel'ské noviny, 1. 2. 1973, p. 8. Zdeněk Gruša, Společný zájem, společný cíl, Učitel'ské noviny, 26. 4. 1973, p. 8.

vání příslušných aktivit bez ohledu na to, zda skutečně naplňují svoje ideologické zadání, bylo nutným výsledkem osvojení politicko-výchovné práce v podmínkách, kdy, jak již bylo výše uvedeno, nepoutala oficiální propaganda více než minimální „nutný“ zájem. A mnohdy dokonce i minimální „nutnou“ podporu, jak si stěžoval například předseda ZO KSČ učňovské školy v Písku Vladimír Záruba:

Spolupracujeme se závodními organizacemi na závodech, především tam, kde se o výchovu učňů málo dbá. Nemůžeme si totiž zastírat, že plnění ekonomických ukazatelů zůstává pro některé podniky stále prvořadým úkolem, výuka [použito v kontextu vyučování *občanské výuky*, jež představovala jeden z důležitých nástrojů ideologické indoktrinace učňů] — a volím mírný výraz — zůstává druhořadá. [...] Taková pracoviště — vedle některých rodin — nejenže škoře ve světonázorové výchově nepomáhají, ale přímo odporují našemu snažení.⁷³

Prvořadost plnění ekonomických ukazatelů, již zmiňoval Záruba, navíc nebyla jen překážkou politicko-výchovné práce, ale také eufemismem, za nímž se skrývala v mnoha závodech rozšířená praxe využívat učně jako dodatečnou pracovní sílu. Podobně jako u formalismu najdeme i v tomto případě příklady jejího stvrzování v negativním vymezení. „Připomínáme, že učně ani jednou v historii učiliště, nevyužíval podnik k plnění výrobních úkolů“,⁷⁴ zdůrazňovalo se například v reportáži z odborného učiliště Povážských strojírén. Redaktoři, kteří navštívili učiliště Okresního stavebního podniku Teplice v Duchcově, naopak přiznávali: „Mezi negativní vlivy patří i využívání učňů. Proč si zamlčovat fakt, že někdy je to přímo podnik, který potřebuje plnit plán, a když ‚hoří jeho plnění‘, pošle tam učně.“⁷⁵

Vedle ideologického zadání a strategie jeho osvojení (formalismu) lze v politicko-výchovné práci rozlišit ještě jednu analytickou vrstvu — přijetí na straně samotných učňů. Klíčovou roli tu samozřejmě hrála hodnotová orientace a s ní spojené vzorce jednání, jež si nastupující generace postupně utvářela a osvojovala. Jestliže byla však jedním z důležitých faktorů tohoto formativního procesu nápodoba jednání dospělých (k tomu podrobněji dále), pak i přes generační specifika (u mladých byla často zdůrazňována například jejich vysoká míra kritičnosti) nemuselo být v konečném důsledku (generačně) „specifické“ vždy nutně zároveň (prakticky) „jiné“. Názorné je v této souvislosti zejména přejímání všudypřítomného formalismu. K aktivitě učňů v odborové organizaci na již zmiňované písecké učňovské škoře uváděl nyní pro změnu předseda tamního ZV ROH Jindřich Mladý:

Organizovanost učňů je značná: z 641 učňů je 464 členy odborové organizace. Ale většinou toto členství spočívá pouze v tom, že učeň zaplatí měsíčně 1 Kčs a vylepí si příspěvkovou známku do legitimace. O funkci odborů, o jejich podílu na řízení závodu, o politickém vlivu nemají v naprosté většině ani ponětí.⁷⁶

73 Eva Horčíčková a Marie Bulínová, Jednotně ve výchově učňů, Učitel'ské noviny, 25. 1. 1973, p. 12.

74 Uplatnit se v práci, Kovák, 28. 11. 1980, p. 13.

75 Antonín Smažík a František Hrdlička, Duchcovské zastavení, Učitel'ské noviny, 27. 1. 1972, p. 10.

76 Eva Horčíčková a Marie Bulínová, Jednotně ve výchově učňů, Učitel'ské noviny, 25. 1. 1973, p. 12.

Bez větší osobní aktivity přistupovali učni také k plnění tzv. „socialistických závazků“. A to často i v případě, že brigádnická práce měla vést ke zlepšení materiálních podmínek výuky, odborné přípravy či ubytování na internátě. Svě tu jistě sehrál případný nezáměr o daný obor, ale třeba i již výše pojednaná skutečnost, že spíše, než jak internát zvelebit učně zajímalo, jak jej, pokud možno, co nejčastěji opustit. Na rozdíl od odborářské schůze, která se dala „odsedět“, navíc museli při plnění závazků odvádět určitý pracovní výkon. K citovaným „příkořím“, o nichž psalo „Celé patro děvčat SOU“ do Mladého světa, tak přibyla další:

A navíc se po nás chce, abychom uklízely hřiště, záhony a ještě zašívaly cíchy. Dokonce nás už žádali, abychom se připravili na to, že budeme stavět plot kolem internátu.⁷⁷

Na druhou stranu však učni dokázali nezáživným politicko-výchovným aktivitám přidávat pro sebe smysluplný rozměr. Návštěva žáků druhého ročníku odborného učiliště motocyklových závodů ČZM ve Strakonících u patronátního útvaru Pohraniční stráž, jež měla dle ideologického zadání v učních upevňovat „socialistické vlastenectví“, se pak mohla proměnit v příjemný výlet do šumavské přírody, korunovaný nevšedním zážitkem vstupu do „zakázaného pásma“:

Nás kluky zajímali především zbraně, ale také samozřejmě psi. Jeden byl obzvláště krásný a všem se líbil. [...] Na všeobecnou žádost vyfotografoval pan Blahník, jinak podnikový fotograf, toho krásného psa i s jeho psovodem. Snímek se líbil především holkám z naší školy, ale myslím, že více pokukovaly po psovodovi, než po černém krasavci. [...] V doprovodu několika vojáků jsme se šli podívat k Černému jezeru [...] bylo to tam moc hezké [...] Nezapomenutelným zážitkem byl výstup na jezerní stěnu. [...] Pak jsme šli ještě k pramenům Vltavy. To už bylo v pásmu, kam se hned tak každý nepodívá.⁷⁸

Ani účast na zájmové činnosti nemusela být — zejména pro učně s určitou zálibou nebo talentem — vždy jen vytrpěnou povinností. Oblíbené byly například fotografické kroužky (připomeňme explicitní zmínku o focení během návštěvy u pohraničnicků na Šumavě). V hudebních kroužcích se zase učni mohli učit hrát třeba na kytaru, zdatnějším hudebníkům pak nabízely uplatnění učilištní nebo závodní orchestry. Pokud se podařilo vtěsnat ji do mantinelů oficiální kulturní politiky a s nimi spojených žánrových preferencí a omezení, pak bylo možné jako zájmovou činnost provozovat i vlastní hudební skupinu.⁷⁹ S minimem ideologických intervencí (pomineme-li hromadný ná-

77 Jiřina Hanušová, Milá Sally. Aneb dobrá rada nad zlato, Praha 1988, pp. 112–114.

78 Zdeněk Sichinger, Výlet, Kovák, 15. 6. 1973, p. 10.

79 Ke specifickým žánrovým subkulturám viz Ondřej Daniel a kol., Kultura svépomocí: ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu, Praha 2016; též Vladimír 518 a kol., Kmeny O: městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989, Praha 2013.

cvik a vystoupení na spartakiádách)⁸⁰ se pak učni setkávali v oblasti sportu. Jako omezující až vylučující faktor tu působila spíše kritéria tělesné způsobilosti a výkonu:

Když chlapec v některém sportu vyniká, stane se jeho koníčkem, je ochoten obětovat mu všechno. Ale je většina těch, kteří nechtějí přiznat, že to neumějí, ztrácejí zájem, stanou se pasivními. Překonat takovou pasivitu je velmi obtížné.⁸¹

Ti „vynikající“ naopak v učňovských sportovních oddílech nezřídka započali úspěšnou amatérskou, nebo, jako například vyučený nástrojař SOU Tesly Pardubice a pozdější hokejový reprezentant Vladimír Martinec, dokonce profesionální sportovní kariéru.⁸² Zcela stranou však nemuseli zůstat ani ti „pasivní“:

Velké překvapení pro obyvatele z okolí připravil klub [mladých ‚KIM‘ při SSM Slovenských energetických strojírén v Tlmačích] uspořádáním I. tlmačských sportovních her. Uskutečnili se 11. 8. 1973 na louce u řeky Hron a soutěžilo se v recesistických disciplínách. Disciplíny jako překážkový běh s podlézáním, běh dozadu, hod válečkem na cíl a jiné vzbudily zaslouženou pozornost u diváků.⁸³

I další, ve srovnání s recesistickými sportovními hrami mnohem formálněji laděné akce mládežnických klubů naznačují, že recepce politicko-výchovné práce představovala směr formalismu, odmítání a strategického prostoru pro uplatnění vlastních zájmů a představ učňů o trávení volného času. Z této perspektivy je pak srozumitelné, proč například v tlmačském KIM klubu závěr soutěže s jasným politickým podtextem „Co víš o SSSR“, prokládané pásmy poezie, anekdot a vystoupení folklorních pěveckých a tanečních souborů, „tvořila tradiční taneční diskotéka s popředními nahrávkami světové a domácí taneční a beatové hudby.“⁸⁴ Nebo že se mohla v programu pořadu „Škola bez vysvědčení“, cyklu devíti tematických večerů pořádaných v kulturním domě ZVÚ Hradec Králové pro učně ZVÚ a studenty z patronátních škol, objevit vedle besedy s účastníky Pražského a Slovenského národního povstání nebo československými delegáty X. světového festivalu („pokrokové“) mládeže a studentstva v Berlíně také beseda s československými závodními jezdci, kteří se zúčastnili pětidenní motocyklové soutěže v americkém Daltonu, módní přehlídka prodejny Damon nebo večer s hudební produkcí studentů hradecké střední odborné školy stavební.⁸⁵

80 Více k tématu spartakiád viz Petr Roubal, *Československé spartakiády*, Praha 2016.

81 215 tisíc korun — 50 procent učňů, Kovák, 2. 9. 1971, pp. 5 a 9.

82 Milan Otáhal, *Dělníci a volný čas v období tzv. normalizace*. In: Miroslav Vaněk (ed.), *Obvyčejní lidé ...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny*. Část 1., Praha 2009, pp. 270–272; Milan Červenka, *Aby vyrůstali další Martinové*, Kovák, 23. 2. 1973, pp. 8–9; Jaroslav Mach, *Úctyhodná bilance legendy českého hokeje*, *Pardubický deník.cz* [online]. 4. 10. 2010 [Cit. 18. 10. 2017], dostupné z: https://pardubicky.denik.cz/hokej_region/uctyhodna-bilance-legendy-ceskeho-hokeje20100103.html.

83 Eduard Samlek, *Klubová činnost mládeže ve službách socialismu*, Kovák, 28. 6. 1974, p. 13.

84 Ibid.

85 Oldřich Riesner, *Škola bez vysvědčení*, Kovák, 28. 6. 1974, p. 13.

Nenechme se mýlit, že by snad tento způsob politicko-výchovné práce vítali straníční ideologové s pověstnou „otevřenou náručí“. Usnesení ÚV KSČ, opakovaně vyzývající k posilování politicko-ideové složky práce s mládeží, se však většinou mýjela potřebným účinkem. Kromě politicko-výchovných „kolonek“ totiž v kulturních domech vyplňovali také „kolonky“ týkající se návštěvnosti, nákladů a výnosů uváděných pořadů. A tak, podobně jako bylo pro závody prvořadě „plnění ekonomických ukazatelů“, rozhodovaly — zejména v silně konkurenčním prostředí kulturní nabídky ve velkých městech a stále stoupajícího vlivu televizního vysílání — o programu závodních kulturních domů spíše než stranická usnesení „peněženky“ a „nohy“ učňů (a studující mládeže).⁸⁶

Ke zmiňovanému konkurenčnímu prostředí kulturní nabídky lze v jistém smyslu přiřadit i specifický *habitus*, jež si učni a vyučenci osvojovali v pracovním a zejména mimopracovním styku se staršími dělníky. Jeho neodmyslitelnou součástí byly cigarety a společné posezení u piva, jež navzdory veškeré politicko-výchovné práci zůstávaly důležitým faktorem utváření kolektivní identity dělníků. „Kluk chodí s partou na pivo, smí jako oni kouřit, nadávat na vedení závodu, na poměry“, líčil praxi jejího přejímání mladými učni vedoucí učňovského střediska ZVIL n. p. Škoda Plzeň František Hrubec.⁸⁷ „Partu“, „pivo“ a také tvrdou, „chlapskou“ práci jako další atribut dělnické identity bychom našli i mezi mladými horníky učiliště Dolu Antonína Zápotockého v Havířově:

Dobývání uhlí je „chlapská robota“ — chce to sehranou partu. Odjakživa ji tvoří dobří kamarádi, kteří mají k sobě blízko i po práci. A o to, aby to nebylo jenom u piva, se učiliště snaží v mimoškolní a mimopracovní výchově v souladu s cíli komunistické výchovy.⁸⁸

Výmluvné je i provedení rekonstrukce mládežnického klubu třineckých hutníků:

Třinecká mládež se dnes schází v pěkných nově adaptovaných místnostech klubu mladých hutníků. [...] Hlavní část klubu hutníků je v bývalém kinu Klub. Nyní se jeho prostory renovují, avšak zanedlouho již budou otevřeny. Bude zde jeviště, určené pro malé jevištní formy a útulný sál pro 100 osob. Tento trakt bude všestranně vybaven i z hlediska restauračních služeb.⁸⁹

⁸⁶ Výroční konference pražského Domu kultury kovoprůmyslu, Kovák, 6. 3. 1981, pp. 8–9. K stále většímu vlivu televize poznamenal například zástupce vedoucího duchcovského učiliště Okresního stavebního podniku Teplice Antonín Charouzek, že „žáci velmi dobře umějí vysvětlit takové pojmy, o kterých se v televizi často hovoří — třeba o RVHP, ale jiné pojmy, které se v televizi neobjevují, ač jsou pro dospělého člověka běžné, jim zůstávají zcela neznámé“. Diskutujeme o učňovském školství, Učitel'ské noviny, 3. 2. 1972, p. 7.

⁸⁷ František Hrubec, Příspěvek k diskusi o výuce učňů, Učitel'ské noviny, 2. 9. 1971, p. 4.

⁸⁸ Soběslav Fürst, Cestami hornického mládí, Učitel'ské noviny, 18. 3. 1971, p. 10. Pití piva jako součást kolektivní identity horníků zobrazuje také například film *Parta hic*. Hynek Bočan, *Parta hic*, Československo 1976.

⁸⁹ Jan Krystek, Klub mladých hutníků, Kovák, 11. 7. 1980, p. 15.

Nebo hned první zápis tzv. hlídky reflektoru mladých, jednoho z mnoha aktivizačních opatření, v tomto případě vedeného snahou využít „kritičnost“ mladých lidí pro zvyšování efektivity výroby, produktivity práce atd., v ocelárně NHKG Ostrava:

7. ledna 1973 — zásah č. 1. Žádáme vedení závodu, aby nechalo opravit automat na cigarety, který je ve vstupní hale ocelárny (nádraží). Pokud nelze patřičně využít, nabídnout tento automat k prodeji.⁹⁰

Z hlediska politicko-výchovné práce představovalo „vysedávání po hospodách“ učňů určitou hranici. Pro její asi nejvýstižnější vyznačení se nabízí dobový výraz „hostejnost“. Za ní, již zcela mimo dosah oficiálních výchovných programů, ležela představa bezprizorní („zanedbané“) mládeže, ponechané vlivům a výchově „ulice“:

Morální profil se většinou zhoršuje, projevuje se to nadávkami, vzájemnou neúctou, nemorálním vztahem k dívkám.⁹¹

Od „lhostejnosti“ a výchovy „ulic“ měl pak být již jen pověstný krůček ke kriminalitě.⁹² Tady nezbyvá, než odkázat na práce jiných autorů (například v předcházející poznámce citovaného Ondřeje Daniela), neboť téma trestné činnosti mládeže přesahuje vymezení badatelského pole tohoto příspěvku. V jedné své specifické formě — šikaně, a zejména jejích excesivních případech, se však našeho pojednání přece jen dotýká.

Ačkoliv znamenalo psychické a fyzické týrání mladších učňů staršími závažné selhání komunistické výchovy, nesnažila se, alespoň ve fázi pozdního socialismu, média kontrolovaná komunistickou stranou tento problém nijak tabuizovat. O problému šikany se mohla veřejnost dozvědět z filmové a televizní tvorby zabývající se učňovskou mládeží,⁹³ ale také z novinových soudniček, neboť psychické a fyzické násilí provázející šikanu mohlo být klasifikováno jako trestný čin a jeho aktéři postaveni před soud. Takový byl i případ agresora, vystupujícího v soudničce pod jménem „Tomáš“:

Tomáš patří k tomu typu příslušníků druhého ročníku učebního poměru, kteří [...] jednájí s nováčky s jistou noblesou. Když tedy Tomáš pozval učně prvního ročníku Leomíra do restaurace k osobnímu důvěrnému pohovoru, všeobecně se očekávalo, že dojde k tomu, co Tomáš nazývá jemným nářezem „po anglicku“. Už po prvním pivu položil Tomáš nováčkovi Leomírovi dotaz, na kterou část těla by chtěl jemný nářez [...] „největší zájem je o šest facáků plochou dlaní, taková nakládačka

90 Procházka archivem Reflektoru mladých, Kovák, 25. 11. 1977, p. 13.

91 215 tisíc korun — 50 procent učňů, Kovák. 2. 9. 1971, pp. 5 a 9.

92 Více ke kriminalitě mládeže v době pozdního socialismu viz Ondřej Daniel, Násilí československé mládeže na konci státního socialismu. Bezpečnostní riziko a téma společenské kritiky. In: Ondřej Daniel, Tomáš Kavka, Jakub Machek a kol., Populární kultura v českém prostoru, Praha 2013, pp. 274–290, zvl. p. 278: „Mládež se ke kriminalitě měla často uchylovat z nedostatku jiné činnosti.“

93 Vladimír Drha, Mezek, Československo 1985; Karel Smyczek, Třetí patro, Československo 1985.

skoro ani nezabolí, neboť se rovnoměrně rozloží na obě tváře. [...] Nechceš? [...] Potom můžeš dostat rohy.“ Žádosti o bližší vysvětlení tohoto druhu trestu Tomáš vyhověl tím, že vysvětlil, jak vyklepává polévkovou lžící nováčkům na čele rohy [tj. výrony mízních kapilár, lidově známé jako „boule“].⁹⁴

„Licítace“ měla pokračovat až do chvíle, kdy se po dalších třech odmítnutých „nabídkách“ Tomáš bez dalšího rozhodl pro „výprask kulečnickovým tágem.“⁹⁵ Na ten sice nakonec nedošlo, neboť při manipulaci s tágem shodil Leomír cínovou konvici, jejíž pád způsobil Tomášovi lehký otřes mozku, i tak však o celé záležitosti nakonec rozhodoval okresní soud. Tomáš byl odsouzen k podmíněnému trestu odnětí svobody.

Z jiné soudničky je patrné, že u šikany nikdy nešlo o jednorázový akt násilí, ale o dlouhodobě problematické chování se stoupající intenzitou agresivity. Násilník, který si pod pohrůžkou nebo přímou agresí vynucoval od ostatních učňů různé úsluhy, tentokrát vystupoval jako „Jirka“. Za toto své jednání byl Jirka za jediný školní rok šestkrát kázeňsky trestán. Co přitom začalo chycením pod krkem a políčkem kvůli housence lezoucí nad Jirkovou postelí, kterou na jeho výzvu odmítl jeden ze spolubydlících na internátu zabít, skončilo ublížením na zdraví. To, když se nováček „Milan“, další z řady obětí, podvolil, aby Jirkovi ustlal postel, odmítl však u toho zpívat písničku „Ovčáci, čtveráci“.

Jirku taková neposlušnost rozčílila na nejvyšší míru. Uchopil Milana a otloukal jeho hlavu o rozestlanou postel. Vznikla z toho pořádná rvačka a posléze dvou-týdenní pracovní neschopnost pro „neposlušného“ Milana. Dostalo se však i na Jirku. Tomu okresní soud uložil za trestný čin ublížení na zdraví osm měsíců podmíněně na jeden rok.⁹⁶

Vrátíme-li se k hlavnímu cíli politicko-výchovné práce, tedy snaze o propojování ideologických vzorců se sociální praxí, pak je třeba zmínit také různá inscenovaná setkávání učňů s představiteli vedení komunistické strany. Každoroční vyznamenávání vítězů rezortních soutěží o nejlepšího učně, učňovský kolektiv a učiliště nebo společný akt přijímání nových a vyřazování odcházejících učňů patřily mezi klíčové rituály, které sloužily nejenom jako symbolická reprezentace sepětí strany s dělnickou třídou, ale při slavnostním vyřazování, kdy si čerství vyučenci spolu s výučním listem přebírali také průkaz člena dělnické třídy a skládali slib věrnosti dělnické třídě, tuto „dělnickou třídu“ i formálně spoluvytvářely. Politickému významu těchto rituálů odpovídaly i reprezentativní prostory, v nichž byly pořádány. Učiliště Libereckých automobilových závodů využívalo pro tyto účely například velký sál novorenesančního hotelu Praha v Jablonci nad Nisou, třebíčský Elitex zase historický Kamenný sál tamějšího renesančního zámku.⁹⁷ Nebyly to však pouze reprezentativní prostory,

94 Lekce, Kovák, 27. 6. 1980, p. 14.

95 Ibid.

96 Ovčáci, čtveráci, Kovák, 13. 11. 1981, p. 14.

97 Stanislav Šetina, Na ukončení učební doby, Kovák, 6. 8. 1976, p. 12; Vlastimil Vlnař, Slavnostní chvíle, Ibid.

kteře si musely v závislosti na velikosti a významu daného podniku buď lokální, nebo regionální stranické elity vypůjčit z historické tradice.⁹⁸ Vedle „klasických“ dějin revolučního dělnického hnutí, odkazujících na stávky, solidaritu nebo „dělnickou krev“, prolitou při násilných střetech s „buržoazní“ policií, se totiž nová, socialistická tradice, zdála poněkud nicneříkající:

Vznikají nové továrny. Jejich tradice není spojena s revolučním bojem dělníků, ale s budováním a upevňováním socialistické společnosti. I tato tradice, byť i mladá, může být významným činitelem ve vytváření a upevňování vědomí třídní příslušnosti učňů k dělnické třídě.⁹⁹

Scénáře slavnostního přijímání učňů se tak nově snažily spojovat prostřednictvím symbolické praxe „mladou“ socialistickou tradici s tradicí někdejších řemeslných cechů. Ve Východoslovenských železárnách Košice byli například učni přijímáni poklepáním kladivem na kovadlinu a další prvky cechovní tradice dotvářely v podstatě celý průběh rituálu:

Velkolepá slavnost imatrikulace, při které nechybějí ani fanfáry, dobové kostýmy a znaky cechů, bývá 21. prosince, v den zimního slunovratu. Před tváří slavného magistrátu se přijímání podrobí zkoušce zručnosti, zaplatí nezbytný poplatek do cechové truhlice, podpisem v cechové knize potvrdí slib věrnosti podniku a komisař cechu potvrdí jejich přijetí do cechu.¹⁰⁰

Zmiňovaný slib věrnosti zněl:

Slibuji: V učení tři roky zůstanu a pilně se učit budu, za nic mistra, učitele ani vychovatele neopustím, učení ani odborný výcvik nezameškám, ve všem tak, jak se na skromného mládence sluší, věrně a poslušně se chovat budu, na řemeslo zvolené vždy hrdý budu, každé práce si vážít budu a nedopustím, abych se k rodičům svým i k mistrovi, učiteli a vychovateli, k podniku a cechu svému nedobře zachoval.¹⁰¹

Vliv historické tradice a slavnostního rázu přijímání a vyřazování učňů na utváření pocitu jejich sounáležitosti s řemeslem a závodem ovšem nelze nijak přeceňovat. Stále je třeba mít na paměti, že pro nemalou část z nich představoval daný učební

98 Více ke strategiím využití dědictví předsocialistické hmotné kultury viz Cathleen M. Guistino, *Open Gates and Wandering Minds. Codes, Castles and Chateaux in Socialist Czechoslovakia before 1960*. In: Cathleen M. Guistino, Catherine J. Plum a Alexander Vari, *Socialist Escapes: Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*, New York — Oxford 2013, pp. 48–72.

99 J. Janda, *Využíváme tradic ve výchově učňů*, Učitel'ské noviny, 11. 3. 1971, p. 4.

100 Matilda Macháčková, ... na řemeslo zvolené vždy hrdý budu, Učitel'ské noviny, 18. 1. 1973, p. 4.

101 Ibid.

obor nikoliv původní, ale náhradní volbu, s níž se často jen těžko smiřovali. A pokud uvážíme, že většina učňů a vyučenců bydlela u rodičů,¹⁰² pak je vcelku pochopitelné, že víc než historie řemesla či závodu je zajímavá například šance na získání podnikového bytu či půjčky na jeho vybavení:

V diskusi projeví mladí [zaměstnanci národního podniku Automobilové závody (AZNP) Mladá Boleslav] zájem především o sociální sféru. [...] Vedoucí sociálního oddělení AZNP soudruh Charvát je seznámil se svépomocnou bytovou výstavbou a celkovými plány podniku ve výstavbě bytových jednotek. Objasnil problematiku návratných i nenávratných půjček a možnosti jejich využití.¹⁰³

Důležité byly také samozřejmě mzdové podmínky. Svoje představy o nich dokázali učni v patričním ideologickém kódu artikulovat i před nejvyššími stranickými a vládními představiteli. Příležitost k tomu měli například právě při přebírání ocenění v rezortní soutěži učňů a učilišť:

Za vyznamenané pak promluvil soudruh J. Kopolčák ze ZVL v Mokradí, poděkoval a slíbil, že jsou odhodláni a připraveni dobýt ještě další pracovní vítězství a prospět společnosti svou prací i svým životem a rozvíjet svou pracovní i politickou aktivitu, aby i nadále postupovali ve velké škole života každým rokem o jednu [platovou] třídu a nikdy nezůstali stát.¹⁰⁴

ZÁVĚR

Po opuštění reformního programu a návratu k „leninským principům“ budování socialismu, provázenému rozsáhlými stranickými a personálními čistkami, bylo od počátku sedmdesátých let stále více zřejmé, že s podporou veřejnosti nemůže komunistická strana v dohledné době příliš počítat. Za těchto okolností se její vedení snažilo hledat nový zdroj otřesené důvěry hlavně u nastupující mladé generace. V souladu s „revoluční“ tradicí a ideologickými postuláty stála v centru pozornosti zejména učňovská mládež, z níž stranické vedení předpokládalo vychovat „dělnickou třídu“, o kterou by mohlo podobně jako v „budovatelském“ období znovu opřít nejenom růst průmyslové výroby, ale také, a především svoji politickou moc. Jak se brzy ukázalo, tato zamýšlená historická paralela v mnoha směrech „pokulhávala“.

Hodnotovou orientaci a představy mladých lidí — a možná ještě důležitěji jejich rodičů — o budoucím profesním uplatnění výrazně ovlivnilo společenské uznání a v souvislosti s konceptem „vědecko-technické revoluce“ také stoupající politický zájem a důraz na teoretické vzdělání. Výsledkem byl razantní propad zájmu o děl-

102 ČSDA[online], fond IVVM, sbírka Starší výzkumy IVVM, rok 1973, Mládež a společnost, závěrečná zpráva, p. 13 [Cit. 13.7.2017], dostupné z: <http://dspace.soc.cas.cz:8080/xmlui/handle/123456789/2916>.

103 Dozvěděli se, co je zajímavé, Kovák, 29. 6. 1973, pp. 7 a 14.

104 Taková je kovácká mládež, Kovák, 24. 11. 1972, pp. 23, p. 4.

nická povolání. Namísto formování „dělnické třídy“ tak komunistická strana stála před problémem prosté reprodukce pracovní síly pro průmyslovou výrobu.

Zvýšit atraktivitu přípravy pro dělnické profese v „nepopulárních“ učebních oborech mělo pomoci rozšíření a usnadnění možnosti učňů získat úplné střední odborné vzdělání. Toto opatření, reagující na společenské uznání a rostoucí poptávku po vzdělání, ovšem spíše než rušilo, naopak v praxi potvrzovalo existující hodnotové stereotypy v rozlišování duševní a manuální práce. Selhávala i snaha o přenos kolektivní identity konstruované v rámci narativu tradice revolučního dělnického hnutí. Kolektivní paměť, jež chtěla na zkušenostech generace dělníků „Vítězného února“ s předválečnou bídou, rodinnými tragédiemi a bojem za sociální spravedlnost vystavět pocit hrdosti na dělnickou práci a příslušnost k „dělnické třídě“, již jejich dětem nic neříkala. Besedy s pamětníky nebo návštěvy míst paměti a síní tradic, stejně jako ostatní politicko-výchovné aktivity, vnímali učni buď skrze vlastní smysl, který těmto aktivitám přisuzovali bez jakékoliv vazby na jejich původní ideologické zadání, nebo jako více či méně nepřijemnou součást každodennosti.

Kolektivní identita učňů se tak utvářela nikoliv jako připravený ideologický konstrukt, nýbrž skrze specifickou kulturu, mezigeneračně předávanou v sociální praxi. Patřila k ní například společná konzumace piva a cigaret nebo tělesnost, často spojená s manifestací fyzické síly, která mohla vést až k otevřenému násilí. Ale také třeba představa o „spravedlivé mzdě“, jež se v kontextu spotřebitelského socialismu vázala na očekávání životní úrovně zahrnující byt, osobní automobil, chatu nebo zahraniční dovolenou.¹⁰⁵ „Nepopulární“ učební obory se tak nakonec dařilo naplňovat hlavně díky hmotné motivaci a finančnímu zvýhodnění učňů, a také prostřednictvím administrativních zásahů do přijímacího řízení na středních školách.

V sedmdesátých letech tak dospívala generace „dělnické třídy“, která se necítila být komunistické straně ničím zavazaná. Po nastoupení cesty „vědecko-technické revoluce“ a s ní souvisejících změnách v pojetí a společenském uznání produktivní práce nezbyvalo učňům a budoucím dělníkům, než spoléhat se na svůj vlastní um a zručnost. Pokud se hlásili k nějaké tradici, pak to nebyla ta „revoluční“, nýbrž ta „zlatých českých rukou“ a příslibu řemesla se „zlatým dnem“. Lesklá fasáda symbolické reprezentace sepětí strany a „dělnické třídy“ nemohla zakrýt ideovou vyprázdňenost ani fakt, že s postupně odcházející generací „Vítězného února“ zároveň odcházela i relativně pevná sociální základna, za kterou komunistická strana jen stěží hledala nebo vytvářela náhradu. Vypískání Miroslava Štěpána 23. listopadu 1989 v pražském závodě ČKD Lokomotivka a generální stávkou o čtyři dny později toho byly jasným důkazem.

105 Milan Otáhal, Dělníci a volný čas v období tzv. normalizace. In: Miroslav Vaněk (ed.), *Obyčejní lidé ...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Část 1*, Praha 2009, pp. 251–283.